

Sturefors

Den första mer ståndsmässiga byggnaden på Sturefors, då kallat Forsa, uppfördes i slutet av 1500-talet för Ture Nilsson Bielke som också lät uppkalla gården efter sig själv – Tureforsa. Godset hade han kommit i besittning av genom sitt gifte med Margareta Sture, dotter till Svante Stensson Sture och syster till Nils Svantesson Sture och Erik Svantesson Sture, vilka avrättades av Erik XIV i de s.k. Sturemorden 1567. År 1599 drogs makens gods in till Kronan och följande år avrättades Ture Bielke under Linköpings blodbad. Några år senare återfick änkan Margareta Sture gården som sedan kom att kallas Sturefors.

Ture Bielkes rektangulära stenhus var, med sitt höga valmade tak och sina tre torn, två hörntorn och ett med trapphus, samt två flyglar av en typ som kan ses som en dåtida symbol för högadelns makt. Det hade många likheter med den byggnad som Tures bror Hogenskild Bielke lät uppföra på Åkerö i Södermanland.

Sturefors gick i arv på kvinnolinjen och arealen utökades väsentligt under 1600-talet. År 1699 förvärvades godset av den rike och mäktige Carl Piper som tillsammans med sin hustru Christina lät uppföra ett modernare corps-de-logi. Pipers underordnade, överintendenten och slottsarkitekten Nicodemus Tessin d.y. levererade ritningarna, som dock långt ifrån följdes till fullo. Framför allt hade Tessin tänkt sig en livligare siluett med ett högre mittparti inrymmande den stora salen.

Sturefors fick i stället en lägre tredje våning som sträcker sig över hela huvudbyggnaden och två lägre, fasta flyglar mot sjön. Med framskjutande mittrisaliter och slätputsade väggar visar det inte några större likheter med Tessins tidigare slotts- och herrgårdsanläggningar. Trots sin storlek förebådar det snarare det tidiga 1700-talets mer anspråkslösa herrgårdsarkitektur.

Att Ture Bielkes norra flygel som moderniserats i slutet av 1600-talet behölls och fogades till den byggnaden som pendang till den nybyggda köksflygeln i söder, medförde dessutom en mindre oregelbundenhet.

Carl Pipers handlingskraftiga och ekonomiskt sinnade hustru Christina och byggmästaren Conrad Buchegger, som under Pipers frånvaro i fält och i fångenskap ledde arbetet, tog sig friheter som arkitekten inte uppskattade, men som å andra sidan både sänkte kostnaderna och påskyndade bygget.

Inredningsarbetet kunde nämligen påbörjas redan 1705, då framför allt inredningen av den stora salen, som sträcker sig genom husets hela bredd och två våningar, var ”på tapeten”. Några franska vävda tapeter som Tessin tänkt sig bidra med i händelse Piper utnämnde honom till överstemarskalk, kom dock aldrig på plats. Däremot målades i salens tak i berainstil, såväl efter Tessins ritningar som på hans bekostnad.

Sedan Carl Piper avlidit i fångenskap förvaltade hans änka Christina det stora gods innehavet och blev landets största instiftare av fideikommiss. Vid hennes död 1752 tillföll Sturefors som fideikommiss dottersonen Nils Adam Bielke, som vuxit upp hos henne. Med hovintendenterna Jean Eric Rehn och Johan Pasch som arkitekt respektive dekorationsmålare lät Bielke modernisera och nyinreda framför allt de representativa rummen på ”bel étage”. Den klassiserande marmorerade väggdekoren harmonierar väl med den stora salens barocka rymd och det tessinska béraintaket samtidigt som den pekar framåt mot det betydligt mindre Marmorkabinettet i drottning Lovisa Ulrikas museivåning på Drottningholm.

Nils Adam Bielke och hans två hustrur, Ulrika Eleonora och Fredrika Eleonora von Düben, ingick i den inre hovkretsen kring drottning Lovisa Ulrika och kung Adolf Fredrik, vilket manifesteras i det Blå kabinettets kinesiserande inredning, som såväl en föregångare som ett koncentrat av Kina slott på Drottningholm, inte minst trågsoffans utformning och de franska rokokostolarna signerade C.F. Normand. Stolar ur samma serie fanns dessutom på Carl Gustaf Tessins Åkerö, liksom Lorents Pasch porträtt av kronprins Gustav (III), utfört i flera exemplar varav ett än idag återfinns i Gula salongen på Sturefors och ett annat i Lovisa Ulrikas våning på Drottningholms slott.

Medan Sturefors gods tillföll ätten Bielke som fideikommiss från Nils Adam Bielkes mormor Christina Piper, härrör en väsentlig del av inventarierna från Nils Adam Bielkes fäderne med anknytning till flera tidigare generationer bakåt, däribland hans berömde farfar, fältmarskalken Nils Bielke. Betydande delar av detta lösöre har under 1800-talet gjorts till fideikommiss och därför bevarats odelat på Sturefors.

Sturefors gods har alltsedan Nils Adam Bielkes tid innehafts som fideikommiss inom ätten Bielke intill den siste innehavaren Nils Bielkes död 2010, då lagen om avveckling av fideikommiss föreskriver fideikommissets avveckling. Genom den fideikommissbolagsbildning som skett är avsikten att inom familjen fortsatt söka sammanhålla den kulturhistoriskt värdefulla enhet som utgörs av Sturefors gods, slott och tillhörande fideikommisslösöre.

Ljung

På 1640-talet skapade översten Hugo (Hugh) Hamilton det stora godset Ljung genom förvärv av ett flertal byar och gårdar i Ljungs och Vreta socknar. Hamilton var en från Irland invandrad officer som deltagit i det trettioåriga kriget på svensk sida.

På Ljung lät Hamilton uppföra en byggnad i Ljungs by vid den gamla medeltida kyrkan. Den 13 oktober 1646 utbröt en våldeld i Hamiltons hus, då även kyrkan med torn, klockor, kyrkogården med alla kors, prästgården och hela byn totalförstördes. I Östergötland innehade Hamilton också Olivehult och Slefringe. På den senare, som sedan 1780-talet ingår i baroniet Adelswärd, fanns så sent som 1847 en mycket ålderdomlig timrad byggnad som då avbildades av Nils Månsson Mandelgren. Möjligen var den uppförd av Hamilton och kan ge en idé om hur även Ljungs första sätesbyggnad såg ut.

Sedan Hamilton fått ärva gods och titel efter sin barnlöse bror på Irland samt upphöjts till Lord Hamilton, Baron of Glenawly med säte i irländska parlamentet av kung Karl II återvände han till Irland 1662 och sålde sitt svenska gods innehav till grevinnan Agneta Horn.

Via hennes dotter övergick Ljung i familjen Flemings ägo, för att 1729 säljas till greve Hans von Fersen, som under 1730-talet uppförde en ny timrad huvudbyggnad på den gamla sätesgårdens plats vid Ljungs återuppbyggda kyrka. Efter Hans von Fersens och hans hustrus död tillföll det nybildade fideikommisset Ljung Axel von Fersen d.ä.

Under 1750-talet, sedan Axel von Fersen återkommit till Sverige och gift sig med grevinnan Eleonora Margaretha Wachtmeister igångsattes ombyggnader och nyinredningar på såväl Mälsåker och Fersenska palatset i Stockholm som på Löfstad, hustruns ärvda gård som brunnit 1750. Detta kan ha varit en av orsakerna till att en mer ståndsmässig bebyggelse på Ljung kom att skjutas på framtiden. Bevarade ritningar av Jean Eric Rehn tyder på att planer börjar ta form i slutet av 1760-talet, men först sedan Axel von Fersen 1773 hade avgått ur riksrådet och börjat vistas mer på sina lantgods

påbörjades arbetet på en representativ och, till skillnad från Mälsåker och Löfstad, fullt modern herrgård.

Uppgiften att utforma denna gick alltså till hovintendenten Jean Eric Rehn, en av det svenska 1700-talets främsta herrgårdsarkitekter. De herrgårdar som uppfördes efter hans ritningar var mer individuellt utformade än de som ritats av den något äldre Hårleman, varför man inte på samma sätt kan tala om en typisk Rehnsk herrgårdsarkitektur. Liksom bruksherrgården i Forsmark har Ljung två betonade sidopartier under låga gavlar, men här är de inte framskjutande. Med sitt höga mansardtak ger Ljung också ett mer monumentalt intryck, som snarare kan jämföras med Rehns ombyggnad av Rosersberg för hertig Karl eller Erstavik uppfört för den rike grosshandlaren Herman Petersen, adlad af Petersen.

Utöver en barockmässigt storslagen entréhall och trappa till övervåningen, inrymmer den låga rusticerade bottenvåningen kök, ekonomitrymmen och rum för domestiken. Huvudvåningen en trappa upp fick en planlösning som skiljer sig från den traditionella med den stora salen centralt placerad mellan två sviter av rum. I flera av sin herrgårdsbyggen lät Rehn, efter franskt mönster, skilja matsalen från de övriga sällskapsrummen. På Ljung ligger den därför tillsammans med trapphus och ett antal mindre rum mot trädgårdssidan, medan grevens och grevinnans sviter utgår från ett gemensamt förmak mot gården.

Inredningsarbetet som kom igång först under 1780-talet kan följas genom Rehns ritningar och von Fersens räkenskaper. De stora och representativa rummen fick en både modern och dyrbar inredning. Liksom på familjen De Geers Leufsta bruk i Uppland, inrett av Rehn redan på 1760-talet, fälldes släktporträtt in i matsalens väggpaneler. På Ljung tillät den högre takhöjden två rader; över de rektangulära placerades mindre medaljongformade porträtt, företrädesvis föreställande släktens kvinnor. På övervåningen inreddes gästrum på var sida om en genomgående korridor, flertalet med ett domestikrum ut mot korridoren.

Ritningar av Rehn och äldre kartor visar hur Axel von Fersen d.ä. utformade även omgivningarna till en ”modern feodal miljö” med nybyggda hus för gårdens anställda, ladugårdsfyrcant och ekonomibyggnader, nytto-trädgårdar och engelsk park samt de tre alléer som sträckte sig ut från gårdsplanen, två mot landsvägen och en mot Ljungs kyrka, där också sätesgården från 1730-talet låg. När den nya herrgården stod klar, flyttas den timrade byggnaden till Medevi brunn. Ljungbyggnaden, som den där kom att kallas utnyttjades när von Fersen reste till Medevi för att dricka brunn och umgås med andra ditresta aristokrater. Den ansågs då som Medewis mest ståndsmässiga logi och utnyttjades även av de kungliga.

Fersen medverkade också till bygget av en ny kyrka med gravkor för sin familj. Kyrkan uppfördes efter Olof Tempelmans ritningar och von Fersen

bidrog till en stor del av byggkostnaden och skänkte allt tegel som krävdes från det tegelbruk han startat på Ljung inför herrgårdsbygget. Kyrkan stod dock inte klar förrän 1797, tre år efter Axel von Fersen d.ä:s död. Bara tio år senare slog blixten ner och kyrkan eldhärjades. Den återuppbyggdes dock snabbt, till största delen på Ljungs nye fideikommissarie Axel von Fersen d.y:s bekostnad. I det Fersenska gravkoret vilar bland andra Ljungs samtliga fideikommissarier, Axel d.ä. och d.y. samt Fabian Reinhold, deras son respektive yngre bror, dennes söner Axel och Hans Gustaf, samt Axel d.y:s och Fabian Reinholds syster Eva Sophie Piper, född von Fersen.

Ljung ärvdes slutligen, liksom hela det enorma Fersenska egendomskomplexet, av bröderna Axel och Hans Gustafs syster Louise, gift Gyldenstolpe, vilka tillsammans spelade bort det på mindre än tjugo år. Ljung köptes av först av Skandinaviska Kredit AB (Banken), i ett försök att bevaka dess intressen, men såldes ganska snart vidare med förlust till kammarherre Claes von Mecklenburg. Denne utarrenderade gården till ett tyskt bolag som odlade sockerbetor och uppförde en fabrik vid infarten. Därefter har Ljung bytt ägare vid ett antal tillfällen. Under andra världskriget rekvirerades det för militärt bruk, vilket slet på inredningarna.

Sedan 1949 har Ljung ägts av familjen Nordenhed och Waha. Slottet har länge stått obebott och helt tomt på inventarier, men interiörerna är ändå anslående och relativt välbevarade. Föreningen Ljungs Slotts Bevarande låter bit för bit restaurera och återmöblera slottet samt arrangerar guidade visningar, utställningar och andra aktiviteter under sommarmånaderna.

Löfstad

Gården Löfstad och dess första ägare omnämns redan under 1400-talet. I slutet av 1500-talet utökas godset av den dåvarande ägaren Erik Jönsson Lillie. Då han avled 1611 ärvdes gården av hans brorsons son, den åttaårige Axel Gustafsson Lillie. Under det trettioåriga kriget gjorde han en strålande militärkarriär och som så många andra svenska fältherrar tillskansade han sig krigsbyten och förvärvade samtidigt kunskaper om adlig kultur på kontinenten.

Byggnadsarbetet på Löfstads nya huvudbyggnad påbörjades i slutet av 1630-talet. Det kom till stor del till följd av Lillies frånvaro ha dragit ut på tiden och först omkring 1660 var äntligen hela slottet beboeligt. Dess höga branta sadeltak, trappgavlar, huggen sandstensdekor och fasadmålningar – inte minst de färggranna krigarna i helfigur – var tydligt inspirerade av de slottsbyggnader Lillie sett nere på kontinenten och redan nu delvis omödemerna.

Sonen Axel Lillie d.y. lät därför engagera arkitekten Mathias Spihler för att modernisera Löfstad. Under 1670-talet fick slottet säteritak och nytt trapphus, och fasaddekorationerna målades över. Lillies hustru Maria Stenbock hade, liksom sin svärmor Christina Mörner, erhållit Löfstad som morgongåva, och inventarieförteckningar från 1680-talet tyder på att hon också bodde där ganska ofta.

Löfstad ärvdes därefter av sonen Axel Johan Lillie som 1693 gift sig med Agneta Wrede. Även hon erhöll Löfstad i morgongåva och förvaltade godset sedan maken avlidit redan 1696. År 1711 gifte hon bort sitt enda barn, den femtonåriga Hedvig Catharina med Magnus Julius De la Gardie. De tycks inte ha tillbringat mycket tid på Löfstad som sköttes av förvaltare. Efter makens död 1741 flyttade Hedvig Catharina Lillie till Paris där hon konverterade till katolicismen och avled 1745. I arvsfallet tillföll Löfstad genom lottning den yngsta dottern Hedvig Catharina, född 1732.

I januari 1750 utbröt en eldsvåda i den norra flygeln, som ödelade inte bara den utan också huvudbyggnaden, medan man lyckades rädda den södra flygeln. För återuppbyggnaden ansvarade slottsbyggmästaren Håkan Eliander, sannolikt med bistånd av överintendenten och slottsarkitekten Carl Hårleman som visade stort intresse för Löfstad. Slottet fick nu ett nytt, ganska flackt mansardtak, släta putsade fasader och nya fönster. Samtidigt bevarades sådant från byggnadstiden som överlevt branden såsom den skulpterade frisen mellan andra och tredje våningarna samt portalerna.

Sedan den unga Hedvig Catharina gift sig med Axel von Fersen d.ä. uppfördes nya ekonomibygnader och i slottet tillkom också den fasta inredning, som till stor del är bevarad. Fullt möblerat och bebott blev Löfstad först då deras dotter Sophie von Fersen, gift Piper, ärvt Löfstad efter moderns död. När hon bosatte sig där permanent lät hon flytta dit hela sitt bohag Stockholm samt en del inventarier från och makens Engsö, samtidigt som hon vårdade minnet av brodern Axel von Fersen d.y. Löfstad tillfördes därmed åtskilliga värdefulla och kulturhistoriskt mycket intressanta föremål.

Under 1800-talet, när Löfstad gick i arv inom familjen Piper, gjordes vissa förändringar då möbler och tunga textilier i dåtidens smak tillfördes inredningarna. I början av 1900-talet lättades de upp och, som då var vanligt, eftersträvades en viss återgång till ett ljusare 1700-talsideal.

Sophie Pipers barnbarnsbarn, fröken Emelie Piper var den sista som bebodde Löfstad. Varken hon eller hennes syster Sophie Nordenfalk hade några nära arvingar och genom sitt testamente gjorde hon Löfstad till museum, att bevaras såsom det sett ut under hennes tid och berätta om livet på en svensk herrgård. När Emelie Piper avled 1926 stannade tiden på Löfstad och 1940, då systern avled, trädde testamentet i kraft. Sedan dess förvaltas godset av Riddarhuset genom en stiftelse, medan Östergötlands museum äger samlingarna och driver den museala verksamheten.

Familjen von Fersen och dess godsinnehav

Släkten von Fersen, tidigare ofta skriven von Versen, är ursprungligen en tysk-baltisk adelssläkt. Namnet uppträder i pommerska skriftliga källor redan under 1200-talet, men rent genealogiskt är ätten säkert känd sedan sent 1400-tal genom Henning Verssen, vars yngste son Lorenz förvärvade jord i Estland. Under 1600-talet, sedan Sverige erövrat Estland, kom dennes ättlingar att göra lysande karriärer som officerer, ämbetsmän och politiker inom det svenska stormaktsväldet. År 1674 utnämndes ett flertal inom ätten till friherrar, bland andra generallöjtnanten och guvernören Hans von Fersen, vars son Reinhold Johan blev svensk greve 1712.

Med Reinhold Johans son Hans von Fersen (1683–1736) blev den grevliga ätten von Fersen bofast i Sverige. Efter en militär karriär under Karl XII krig, blev han under den tidiga frihetstiden en engagerad politiker, först i det holsteinska partiet, senare som en av hattpartiets grundare. Tack vare privata tjänster utnämndes han av Fredrik I till president i Svea Hovrätt.

Efter freden i Nystad 1721, då Estland gick förlorat, beslöt von Fersen att bli kvar i Sverige. Sedan han fått tsarens bekräftelse på äganderätten till sina estniska gods kunde han sedan avyttra dem och investera pengarna i svenska egendomar, framför allt Ljung i Östergötland. I och med giftermålet med den rika arvtagerskan Eleonora Margaretha Wachtmeister blev han till slut en av landets största jordägare.

Redan när hennes far Axel Wachtmeister av Mälsåker avled år 1700 ärvde den unga "Nora" fastigheter vid Kungsträdgården i Stockholm vilka utökades väsentligt med stora delar av Blasieholmen då modern Anna Maria, född Soop, avled 1735. Här låg bland annat det Wachtmeisterska huset, som efter 1750-talets ombyggnad och renovering efter Carl Hårlemans ritningar kom att kallas Fersenska palatset.

Som enda efterlevande barn ärvde Eleonora också ett flertal Soopegen-
domar, främst Mälsåker i Södermanland. Slottet, som uppförts i början
av 1600-talet för riksrådet Hans Åkesson Soop, byggdes ut och inreddes i
praktfull barock efter Nicodemus Tessin d.ä:s ritningar av sonsonen Gustaf
Soop, far till Anna Maria. Denne var dessutom grundare och ägare av Medevi
brunn som även den kom att ärvas inom familjen von Fersen.

År 1706 gifte Anna Maria Soop om sig med riksänkedrottning Hedvig
Eleonoras guvernör och personliga favorit Carl Gyllenstierna. Som morgon-
gåva erhöll hon då Steninge i Uppland med slott uppfört efter Nicodemus
Tessin d.y:s ritningar och invigt bara ett år före bröllopet. Även Steninge kom
i Eleonoras och hennes make Hans von Fersens och ägo.

Efter Hans von Fersens död instiftade hans änka Eleonora fideikommiss
för sönerna, varvid Steninge tillsammans de Gyllenstiernska egendomarna i
Stockholm tillföll den äldre sonen Carl Reinhold von Fersen medan Ljung
och det Wachtmeisterska huset tillföll den yngre sonen Fredrik Axel, också
kallad Axel von Fersen d.ä.

Carl Reinhold von Fersen (1716–1786) gifte sig med friherrinnan Fredrika
Charlotta ”Lotta” Sparre, kallad ”La Belle Rose” då hon i sin ungdom åtföljde
sin faster Ulrika ”Ulla” Sparre och farbror Carl Gustaf Tessin till Frankrike.
Carl Reinholds främsta insats var som chef för de kungliga teatrarna och
hovkapellet. Han och hans hustru vistades, till skillnad från den yngre
brodern, gärna vid hovet och erhöll titlarna överjägmästare och överhovmä-
starinna. Två av deras fem döttrar, Ulrika och Augusta, gjorde sig kända som
två av ”de tre gracerna” vid Gustav III:s hov. Eftersom de inte hade några
söner tillföll även fideikommisset Steninge den yngre brodern Axel vid Carl
Reinholds död 1786.

Axel von Fersen d.ä. (1719–1794) utbildades vid Uppsala och Lunds
universitet och gjorde som 20-åring en bildningsresa till Tyskland, Eng-
land och Frankrike. Där kom han också att göra en lysande militär karriär.
Hemkommen till Sverige gjorde han en politisk dito som en av hattpartiets
främsta företrädare och lantmarskalk vid ett flertal riksdagar.

Utöver fideikommisset Ljung hade Axel också ärvt Mälsåker efter sin mor
och genom sitt gifte med Hedvig Catharina ”Hedda” De la Gardie kom han
i besittning av Löfstad i Östergötland. Det gamla Mälsåker var en i högsta
grad värdig representant för Axel von Fersens anor och förankring i den
gamla svenska adeln. Han visade därför vederbörlig respekt för Tessin d.ä:s
paradvåning, men lät nyinreda bostadsvåningen i rik rokoko efter över-
intendenten och slottsarkitekten Carl Hårlemans ritningar. Denne stod också
bakom Löfstads ombyggnad efter branden 1750, liksom ombyggnaden och
nyinredningen av det Wachtmeisterska huset på Blasieholmen, som därefter
kallades Fersenska palatset.

De två fideikommissen Ljung och Steninge gick vid Axels död i arv till hans äldste son Hans Axel von Fersen, kallad Axel d.y. (1755-1810) Om "le Beau Fersen", släktens mest kände person finns åtskilligt skrivet. Mycket kortfattat hade han liksom fadern rest på utrikes bildningsresor och gjort militär karriär i Frankrike, där han också lärde känna drottning Marie Antoinette. Väl hemkommen till Sverige och sedan Gustav IV Adolf tillträtt tronen uppnådde han höga titlar och ämbeten, och det var som riksmarskalk Axel von Fersen d.y. gick en värre död till mötes än hans stora kärlek gjorde i giljotinen, då han lynchades av en folkmobb under arvprinsen Carl Augusts likprocession in i Stockholm den 20 juni 1810.

Fideikommissen ärvdes därmed av den yngre brodern Fabian Reinhold von Fersen (1762-1818) som sedan tidigare ärvt Mälsåker. Fabian hade gjort militär karriär, men tog avsked efter Gustav III:s död för att istället stiga i graderna inom hovet och erhålla offentliga uppdrag, främst inom Riksbanken.

Löfstad hade redan vid Axel von Fersen d.ä:s död tillfallit systemen Eva Sophie von Fersen (1757-1816). Den unga Sophie var, liksom sina kusiner, en uppmärksammad skönhet vid hovet. Hon kom att bli mycket god vän med hertiginnan Hedvig Elisabet Charlotta och när hertiginnan skrev sin berömda dagbok var det i brevform till väninnan Sophie. Hertig Fredrik Adolf förälskade sig i henne och känslorna var besvarade, men Sophie giftes i stället bort med den förmögne kammarherren greve Adolph Piper (sonson till Carl Piper och Christina Törne, kusin till Nils Adam Bielke). Äktenskapet blev olyckligt och under 1790-talet hade Sophie ett förhållande med friherren Evert Taube. Planer fanns på bröllop då Taube blev svårt sjuk och avled. Taubes testamente till förmån för sin gode vän, Sophies bror Axel, var egentligen till henne. Sophie som stod mycket nära sin äldste bror Axel, svävade i likhet med brodern Fabian i livsfara i samband med Fersenska mordet. Sin sista tid tillbringade hon på Löfstad, som vid hennes död ärvdes av hennes yngste son Carl Fredrik Piper.

*

EPILOG

Fabian Reinhold von Fersen hade två söner, varav den äldre brodern Axel avled ogift 1838 och den yngre, Hans Gustaf redan året efter, 1839. Hans enda dotter med hustrun Sophie Ulrica Bonde hade avlidit vid födseln. Samtliga arvingar var nu kvinnor: Fabian Reinholds änkegrevinna Lovisa, född Piper, brödernas syster Louise, gift Gyldenstolpe, samt greve Hans änka Sophie. Efter en flera år lång process föll domen i Svea Hovrätt, då såväl Ljung som Steninge upphörde att vara fideikommiss och tillföll systemen Louise. Sedan hennes svägerska Sophie avstått sin rätt till Mälsåker mot kontant ersättning och livränta, och hennes svärmor änkegrevin-

nan Lovisa avlidit 1849 ägde Louise och hennes make kammarherren Carl August Gyldenstolpe hela den Fersenska egendomen. ”De voro emellertid inga ekonomer och därtill intresserade av hasardspel” för att citera Svenskt Biografiskt Lexikon. Mälsåker såldes 1853, Fersenska palatset 1865 och de övriga egendomarna inkl. Ljung och Steninge avträdde till borgenärerna 1866.

De Fersenska arkiven förvärvades vid konkursen av grevinnan Gyldenstolpes kusins son, friherre Rudolf Mauritz Klinckowström på Stavsund. Denne var sonson till Axel d.y:s , Fabian Reinholds och Sophies syster Hedvig Eleonora, gift med överstemarskalken friherre Thure Leonard Klinckowström. År 1955 köptes den s.k. Stafsundssamlingen av staten till Riksarkivet.

Övralid

År 1923 kunde den då 64-årige Verner von Heidenstam, Nobelpristagare och ledamot av Svenska Akademien, förvärva gården Övra lid. Han hade redan som ung seglare, uppvuxen på Olshammars bruk i Närke vid Vätterns västra strand, lagt märke till den vackert belägna gården på den östra stranden. I arkiven framgår att Övra lid hade gamla anor som hemman under ett större jordagods och dess åbor är kända via jordeböckerna ända tillbaka i 1600-talet. Övra lid friköptes 1761 och från slutet av 1700-talet kom gården att ärvas inom samma familj fram till 1922 då bröderna Andersson sålde den till sin kusin Anna Lovisa Johansson, som tjänat ihop en förmögenhet i Amerika. Fröken Johansson sålde dock Övra lid redan följande år.

Heidenstam lät efter egenhändiga skisser uppföra ett hus värdigt en nationalskald. Författarens vision överfördes till ritningar med hjälp av den lokale byggmästaren Edvin Egir och Heidenstam har själv beskrivit det som ett gammalt biskopssäte som ”i en dröm om en italiensk villa avlat ett barn med en svensk herrgård”. Förnämt och anspråkslöst på samma gång, överraskar det vitputsade trähuset med två väsensskilda fasader. Den balanserade och symmetriska ut mot Vättern bär drag av såväl en klassisk italiensk villa som en karolinsk herrgård, medan fasaden mot land med oregelbundet placerade fönster i varierande form och storlek är tydligt inspirerad av medeltida byggnader, kanske i det närbelägna Vadstena.

Heidenstam deklarerade att Övralid, som han kallade det, både utvändigt och invändigt skulle kunna upplevas som ett slott. På bottenvåningen möter därför mer representativa rum för sällskapsliv och arbete, medan sovrummen är belägna på övervåningen. I gästrummen övernattade det tidiga 1900-talets kulturpersonligheter, bland andra målaren och konstsamlaren Prins Eugen, skulptören Carl Milles samt författaren och tecknaren Albert Engström.

Interiörerna är bevarade så som de såg ut då Verner von Heidenstam avled på Övralid den 20 maj 1940. I samband med att nationalskalden också fick sin grav där med utsikt över Vättern, flyttades de gamla faluröda gårdsbyggnaderna till sin nuvarande plats. I enlighet med Heidenstams testamente förvaltas nu gården av en stiftelse och visas för besökare under sommaren. Huset byggnadsminnesförklarades år 1980.

Olivehult

Olivehults historia går tillbaka till 1300-talet med ett antal gårdar i byn Hult som tillhörde biskopen i Linköping. Dessa indrogs till Kronan i samband med reformationen för att på 1640-talet köpas av Hugo (Hugh) Hamilton af Deserf, en från Irland invandrad officer som deltagit i det trettioåriga kriget på svensk sida. Hamilton innehade också Ljung och Slefringe i Östergötland, vilket kan ha varit anledningen till att han aldrig uppförde någon ståndsmässig byggnad på Hult. En annan kan ha varit de allt ljusare utsikterna att ärva gods och titel efter sin barnlöse bror på Irland, vilket också skedde 1659. Sedan han av kung Karl II upphöjts till Lord Hamilton, Baron of Glenawly med säte i irländska parlamentet återvände han till Irland 1662.

Redan 1648 hade emellertid Hamilton överlåtit gårdarna i Hult till Hans Månsson Oliveblad. Denne lät omgående inrätta säteriet Olivehult och uppföra en timrad sätesbyggnad som stod klar då han avled redan 1650. Olivehult ärvdes sedan vidare inom släkterna Skytte, Riddersköld och Stålhammar, för att 1785 överlåtas till riksgeografen Gustaf Fredrik Linnerhielm, även han en nära släkting.

Det är möjligt att Hans Månsson Oliveblads säteribyggnad ingår som bottenvåning i den nuvarande huvudbyggnaden, även om det finns uppgifter att den ursprungliga sätesgården låg på en annan plats. Bottenvåningens planlösning framstår emellertid som mycket ålderdomlig och det var inte ovanligt att timrade byggnader flyttades. Det talar för att stommen från slutet 1640-talet kan ha återanvänts. Bottenvåningens välbevarade inredning med stofttapeter och målade vävtapeter i senbarock tyder på att detta i så fall skedde i början av 1700-talet. Övervåningen och det höga mansardtaket tillkom i början av 1780-talet, och rummen fick en sengustaviansk inredning sedan Linnerhielm övertagit gården 1785.

År 1819 ärvdes Olivehult av Gustaf Fredriks son, kammarherren Per Gustaf Linnerhielm. Denne var ett verkligt original vars konservatism och

ekonomiska sinne sannolikt är anledningen till den osedvanligt välbevarade kulturmiljön och inventarierna. Å andra sidan tycks hans överdrivna sparsamhet ha medfört att byggnaderna vanvårdades. Under 1880-talet lät man därför riva de förfallna flyglarna som inramade gårdsplanen samt genomföra en hårdhänt renovering av huvudbyggnaden som försågs med liggande pärlspontpanel och storrutiga fönster med omfattningar i tidens smak. Redan på 1920-talet genomfördes en ny restaurering då man med rödfärgad lockpanel och smårutiga fönster försökte återskapa 1700-talskaraktären.

Medan huvudbyggnadens exteriör genomgått en del förändringar framstår interiörerna som i stort sett orörda sedan 1700-talet, sannolikt tack vare att Olivehult även under 1900-talet har gått i arv inom samma släkt. I generationer har man inte bara ägt och förvaltat själva gården och dess byggnader, utan också omsorgsfullt bevarat samlingar och lösa inventarier av varierande slag. Idag ägs och bebos Olivehult av Lotta Hedborg.

Ulvåsa

Ulvåsa kan utöver en vackert belägen herrgårdsbyggnad i stilig empire också uppvisa en lång och spännande historia. Under 1200-talet skall den ha tillhört medlemmar ur Folkunga- eller Bjälboätten och i början av 1300-talet ägdes och beboddes den av lagmannen Ulf Gudmarsson och hans kända hustru den heliga Birgitta. Rester av deras borg kan ses på udde i sjön Boren, strategiskt belägen men helt oskyddad mot nordanvindarna från sjön. Redan vid mitten av 1300-talet, kanske efter en brand och möjligen av Birgitta själv efter Gudmars död, flyttades därför sätesgården längre inåt land.

År 1512 kom Ulvåsa i riksföreståndaren Sten Stures ägo för att 1567 ärvas av Anna Sture, gift med Hogenskild Bielke. Denne lät ännu en gång flytta sätesgården till dess nuvarande plats, sannolikt för att den som en makt-symbol skulle synas vida omkring. Gården drogs in till Kronan i samband med att Bielke 1605 dömdes och avrättades för stämplingar mot hertig Karl (IX). Den gick som förläning över till hertig Johan av Östergötland, och efter dennes död 1618 till riksrådet Lars Eriksson Sparre.

Maktens språk talade också den barockträdgård och den imponerande allé, ursprungligen 3,7 km lång, som sonen Carl Sparre med hjälp av ryska krigsfångar lät anlägga under 1660-talet. Idag sträcker sig den raka infartsvägen "bara" 2 km och alléträden är sedan länge borta, men den bevarade s.k. Rundalen (Rundelen?) med tio gamla lindar är ett sällsynt mäktigt minnesmärke i landskapet.

Efter ett antal ägarbyten övertogs Ulvåsa av friherre Gabriel Ribbing, gift med Ulrika Eleonora Oxenstierna. De lät 1740 uppföra en ny huvudbyggnad, delvis på källarvalv bevarade från Hogenskild Bielkes stenhus. År 1757 förvärvades Ulvåsa av Ribbings svärson, riksrådet och Anders Johan von Höpken. Denne lät vid mitten av 1760-talet uppföra sjösidans två låga flyglar efter ritningar av överintendenten Carl Johan Cronstedt.

Från 1795 ägdes Ulvåsa av greve Carl Edvard Gyldenstolpe, gift med Höpkens dotterdotter Wilhelmina De Geer. År 1803 påbörjades en modernisering och tillbyggnad av Ribbings huvudbyggnad då, enligt Carl Johan Linnerhielm vars bror ägde närbelägna Olivehult, taket lyftes så att ännu en våning, bland annat inrymmande ett stort bibliotek, kunde läggas till.

Till stor del härrörde Ulvåsas då imponerande boksamling från Anders Johan von Höpken som enligt Carl Gustaf Tessin skrev bättre än någon annan i riket. Höpken deltog dessutom aktivt i flertalet av 1700-talets akademier. År 1739 medverkade han till grundandet och författade stadgarna till Vetenskapsakademien. År 1753 författade han stadgarna till Vitterhetsakademien och utnämndes till dess förste preses av drottning Lovisa Ulrika. Gustav III utnämnde honom till hedersledamot då han 1786 ombildade den till Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt kallade Höpken att samma år inta stol nr 1 i den av honom instiftade Svenska Akademien.

I samband påbyggnaden fick trädgårdsfasaden sin breda pilasterprydda mittrisalit krönt av en låg gavel, ovanligt nog med ett utdraget termfönster. Under påverkan av empiren, i än tyngre och strängare klassicism, tillkom sjöfasadens originella mittrisalit uppbyggd runt det stora mittfönstret först 1818.

Under 1800-talet bytte Ulvåsa ägare vid ett par tillfällen, för att 1878 slutligen bytas mot godset Sturehov i Södermanland, varifrån den nye ägaren Axel Hermelin lät överföra ett antal gustavianska möbler. Ulvåsa har därefter gått i arv och ägs nu av fem kusiner von Essen och Horn af Åminne, Axels barnbarns barnbarn, varav några också bor på gården.